

In memoria da cussglier naziunal Jon Vonmoos

Autor(en): **Gaudenz, Nicola**

Objekttyp: **Obituary**

Zeitschrift: **Annalas da la Societad Retorumantscha**

Band (Jahr): **71 (1958)**

PDF erstellt am: **24.06.2024**

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

In memoria da cussglier naziunal Jon Vonmoos

da Nicola Gaudenz

Cun Jon Vonmoos ha tut cumgià da la vita publica in Engiadina ed in nos chantun Grischun üna persunalità cun bleras e profuondas ragischs aint in nos pövel, chi merita da gnir manzunada eir aint illas Annalas. Jon Vonmoos ais nat ils 10 gün 1873 sco figl da Not Andri Vonmoos ed Uorschla, nada Bardola. Divers fradgliunzs murittan fingià in giuvn' età. Be seis frar Schimun creschit sü cun el e dvantet plü tard per bliers ans il cuntschaint ravarenda da Ramosch. Quaist ultim ais stat eir ün scriptur e poet ladin da granda reputaziun.

Jon Vonmoos passantet ün'infanzia allegra e paschaivla, frequentet las scoulas cumünalas a Ramosch ed entret davo al gimnasi da la Scoula chantunala a Cuaira. Grand plaschair avet el da pudair tour part a la festa giubilara da 150 ans Scoula chantunala l'utuon da l'an 1954. El sarà stat ün dals plü vegls participants a quaista festa chi han frequentà in lur giuventüm nossa Scoula chantunala. Davo absolt l'examen da maturità, l'an 1892, as dedichet el al stüdi giuridic. El stübet a las universitats da Turich, Heidelberg, Berlin e Berna. El ais stat ün student dalettaivel e da blier umur. Dapertuot avaiva el ün grand numer da cuntschaints e buns amis. Amo in età avanzada quintaiva el cun plaschair da seis sogiorn a Berlin. Quella vouta eira l'università da Berlin üna da las plü cuntschaintas in Europa, e specialmaing la facultà giuridica quintaiva tanter las plü importantas cun ils megliders e celebbers professers da reputaziun mundiala. Per glivrar seis stüdis turnet el a Berna, ingio ch'el avaiva fingià cumanzà la lavur vi da sia dissertaziun. Ma dandettamaing, l'an 1897, gnit Jon Vonmoos elet president dal *Circul da Ramosch* ed a l'istess temp deputà al Grand Cussagl. In quaist mumaint ha Jon Vonmoos stuvü decider üna dumanda per el fich importanta e deci-

siva, nempe quella da glivrar seis stüdis cun il doctorat opür sieuer al clam dal pövel da seis circul. El as decidet d'acceptar la clamada da seis convaschins e desistit a l'examen da doctorat. Uschè d'vantet l'an 1897 per Jon Vonmoos il cumanzamaint d'üna carriera politica briglianta sco chi as po registrar be pro pakischems homens da nos chantun. Blers ans ha el servi al Circul da Ramosch e prestà tuot dischinteressadamaing blera lavur per il bainstar dals cumüns e lur abitants. A l'istess temp ha el manà ün büro d'advocatura, na forsa per tscherchar scumpigls e guadagn, ma per güdar e dar buns cussagls a tuot quels chi as volvaivan ad el. L'advocat Jonin Vonmoos eira cuntschaint e retscherchè perche ch'el nu vulaiva promover process, dimpersè schoglier las questions e differenzas in maniera amicabla. Quaist correspuondaiva tuottaffat a seis esser e character.

Al *Grand Cussagl* ha el fat part d'ürant 50 ans, dal 1897 fin al 1946. Duos jadas, nempe dal 1908 e 1937, ais el stat president dal Grand Cussagl. Quaista onurificaziun extraordinaria ais statta concessa ill' istorgia da nos chantun be a pacs homens prominents. Tanter quaists chattainsa: Cussglier da Stadis Peter Conradin Planta, chi füt president dal Grand Cussagl i'ls ans 1850 e 1853; güdisch federal Andrea Bezzola: 1875, 1878, 1880, 1888, minister Alfred Planta: 1893 e 1897; cussglier federal Felix Calonder: 1896 e 1899. Chi chi sföglija aint ils protocols dal Grand Cussagl ha occasiun d'admirar la grand' actività da Jon Vonmoos. El cugnuschaiva tuot ils differents departamaints ed as partecipaiva a la discussiun da squasi mincha dumanda chi gniva trattada aint il cussagl. Id ais cler, ch'ün deputà uschè profuondamaing versà illas differentas materias publicas gniva elet adüna aint in bleras cumischiuns chi avaivan da preparar las chosas per il cussagl. D'üna quantità da cumischiuns importantas ais el stat ün excellent president. Jon Vonmoos ais eir stat l'iniziant da la ledscha da sgüranza cunter ils dans elementars. Quaista ledscha bunifichaiva da principi be dans elementars vi da terrains da culturas. Plü tard alura ais la ledscha gnüda schlargiada, uschè ch'hoz vegnan bunifichats eir dans elementars invers chasas e stabilimaints. Che buns früts cha quaista ledscha porta a la populaziun da nossas valladas muntagnardas san da güdichar quels chi han gnü la disfurtüna da subir dans tras auazuns, lavinas o incendis. —

Dals 1. schner 1915 fin als 30 avrigl 1920 ais stat Jon Vonmoos commember dal *Pitschen Cussagl*. El surpigliet la direcziun dal De-

partamaint da l'intern. Quaist departamaint al staiva il plü a cour, perche Jon Vonmoos manaiva svesa a Ramosch üna grand' agricultura e restet d'ürant tuot sia vita ün fidel ami e promotur dals paur. Sco schef dal Departamaint da l'intern ha el tscherchè da lavurar e promover sün tuot la lingia il bainstar da nosa pauraria. Grands pissers al portet la zoppina chi as deraset epidemicamaing tras las valadas da nos chantun. El tscherchet insembel cun il veterinari chantunal Isepponi da cumbatter quaista terribla magagna cun tuot ils mezs pussibels, as tgnand tschertamaing adüna vi da las prescripziuns legalas. Bricha tuot ils paur nun eiran perinclets cun las masüras decretadas. Ma il departamaint e l'uffizi da veterinari chantunal stuvaivan executar las ledschas in vigur e tour masüras severas per pudair far frunt ad ün' epidemia maligna chi portaiva grands dans a nosa puraglia. Ils ans cha Jon Vonmoos ais stat schef dal Departamaint da l'intern eiran quels da la prüma guerra mundiala chi portettan a nosas autoritats t. o. eir greivs problems per il provedimaint da la nudritüra dal pövel. Quella vouta nu disponiva nosa Svizzra d'uschè grandas reservas sco cha que ais il cas hozindi. I mancaiva tuott' esperienza sün quaist champ, uschè cha las difficultats eiran enormas. Jon Vonmoos as det granda fadia da's deliberar uschè bain sco pussibel da quaist' incumbenza al böen da nos pövel.

L'an 1919 ais Jon Vonmoos gnü elet dal pövel grischun commember dal *Cussagl naziunal*. Quaist' elecziun seguit per la prüma vouta in applicaziun da la nouva ledscha federala dal proporz. Da quaist an davent ais el adüna gnü reelet onurificamaing dal pövel grischun sco cussglier naziunal, fin l'an 1946 ch'el as retret our d'aigna voluntà causa età avanzada. Aint il Cussagl naziunal ha Jon Vonmoos sviluppà üna grand' actività. El eira ün politiker cun grandas cugnuschentschas da las materias, da tempamaint e grand' energia, excellent oratur e da character nöbel. Tuot quaistas qualitats al permettettan da sviluppar aint il Cussagl naziunal, ingio ch'el as rechattaiva propcha in seis elemaint, üna granda actività. El ais stat commember e president da bleras cumischiuns importantas, sco p. ex. da la Cumischiun sindicatriza, da finanzas, dal dazi, sco eir da l'importanta cumischiun per il schlubgiamaint dals debits paurils. Cur cha'l Cussagl federal avaiva propost l'an 1936 a las Chambras federalas da strichar sün tuot la lingia las subvenziuns dal stadi, as ha cussglier naziunal Jon Vonmoos dostà sco ün liun e cun success per salvar la

subvenziun al chantun Grischun per la fabrica da sias vias. Güst' in quaista debatta as demusset Jon Vonmoos sco politiker dad otas qualitats, perche tant il Cussagl federal sco prominents commembers dal Cussagl naziunal (p. ex. Emil Keller, d'Argovia) defendaivan l'oter püt da vista. Davo lungas debattas ha però Jon Vonmoos guadagnà la battaglia, que chi füt per nos chantun Grischun da grandischma importanza. Adüna ha el defais ouravant ils interess da l'agricultura. Perque ais el eir stat ün collavuratur intim dal cuntschaint cussglier naziunal Baumberger chi avaiva cun sia moziun provocà diversas acziuns federalas a prô dal bainstar da la pauriglia muntagnarda. Jon Vonmoos ha eir fundà il Club pauril da las chambras federalas ed ais stat 20 ans seis president. A quaist club fan part deputats da tuottas duos chambras e da tuottas fracziuns. In quaist gremium important ha el gnü favuraivla occasiun da far valair si' influenza per las chosas chi l'occupaivan.

Eir lingua e cultura rumantscha staivan a Jon Vonmoos a cour. Sco seis frar Schimun Vonmoos ais el adüna stat ün fidel figl da sia lingua materna ed ha adüna tscherchè da sustgnair e promover il rumantsch. L'an 1920 avaiva la Lia Rumantscha dumandà per la prüma jada üna contribuziun federala. Il Cussagl federal avaiva propost ün import da fr. 2000.— l'an. Quaista proposta eira brav mai-gra. Jon Vonmoos tgnent aint il Cussagl naziunal ün discuors fulminant, citand eir divers poets ladins e discurrind svesa cun plets sonors ed impreschiunants rumantschs, cul success cha'l Cussagl naziunal e davo eir il Cussagl da stadis decidettan da dar üna contribuziun annuala da fr. 10 000.—.

Cussglier naziunal Jon Vonmoos ais stat eir blers ans commember da la suprastanza da la *Società agricola federala* ed ha collavurà specialmaing cun il cuntschaint secretari pauril svizzer, prof. Laur. Amo ils ultims ans da sia vita avaiva el corrispondenza cun prof. Laur. Jon Vonmoos ais stat eir blers ans president da la SELVA, società chantunala dals productuors da laina. Per promover il schmertsch da la laina chi plü bod nun eira adüna uschè facil ha el inoltrà l'an 1935 aint il Cussagl naziunal ün postulat chi avaiva per mera la fundaziun d'üna fabrica per l'üsafrüt economic da la laina. I resultat alura la fundaziun da la HOVAG a Domat, chi fin al 1956 ha cumprà laina in grandas quantitats, specialmaing quella chi nu po gnir dovrada per fabrica. Jon Vonmoos ha eir manà cun success la

Società agricola chantunala, da la quala el ais stat president dal 1925 fin als 1940.

Cussglier naziunal Jon Vonmoos nu s'ha be occupà cun dumandas e problems da noss' agricultura. El ha eir adüna tscherchè da promover il trafic, bain saviand cha güsta quaist ais ün ferm pilaster da l'economia publica da nos chantun Grischun. Sco successur da cussglier federal Calonder ais el gnü tschernü l'an 1906 aint il *Cussagl administrativ da la Viafier retica*. Qua restet el fin l'an 1952. Dal 1939 fin 1952 ais el stat president da quaist cussagl. Dürant il temp da si' operusità aint il Cussagl administrativ da la Viafier retica ha el pudü vair cha quaist' impraisa da trafic ha gnü al principi ün directer, da 1909 davent *trais* e daspö 1918 darcheu be ün, nempe Gustav Bener. Cun tuot sias forzas tscherchet el adüna da promover nossa Viafier retica. Ils temps da crisa e da guerra portettan grands pissers per las autoritats da nossa Viafier retica. Las relaziuns finanzialas dvantettan adüna plü seriusas, uschè cha's stuvet volver vers la Confederaziun per agüd. Suot la presidenza da Jon Vonmoos füttnan fattas las grandas instanzas per il sustegn federal chi avettan per consequenza cha la Confederaziun schlubget ils impraists dal chantun vers la Viafier retica illa somma da 43 milliuns. Tschertamaing cha quaist agüd federal ais bel e sto gnir arcugnuschü. Ma el nu dascha esser la fin da l'agüd dumandà. La fin da l'agüd federal stat inizià suot Jon Vonmoos subentrarà pür cur cha la Confederaziun surpigliarà la Viafier retica per l'incorporar a las Ferrovias federalas. Manzunain cha eir la fusiun da las viasfier Cuaira—Arosa, Bellinzona-Mesocco e Bernina cun la Viafier retica subentret suot il presidi da cussglier naziunal Jon Vonmoos.

Davo cha cussglier naziunal Jon Vonmoos translochiet seis domicil da Cuaira a Ramosch al gnit surdat la presidenza dal *Güdisch districtual En*. Eir da quaist' incumbenza as dischimegnet el cun maestrìa. El s'ha adüna dat fadia da tscherchar il dret material e la güstia.

Ün sguard sün l'actività da cussglier naziunal Jon Vonmoos demuossa ch'el ha gnü in sia operusità publica ün success tuot special. La clav da quaist success ais da tscherchar illas qualitats e virtüds cha quaist hom popular avaiva. Sia intelligenza e sia educaziun spiertala al pussibiltettan da s'occupar facilmaing cun tuot las chosas dal stadi. Ma el eira eir ün hom real e tolerant. Perquai gniva el eir adüna

stimà dals convaschins in Samignun, per ils quals el as prestet adüna cun grand' amur. La bella via d'access da Vinadi in Samignun ais bain per buna part d'attribuir a las fadias da Jon Vonmoos. El avaiva eir blers amis da l'otra confessiun, dals quals vögl manzunar be duos, nempe pater Maurus Carnot barmör e cussglier naziunal dr. J. Bossi barmör.

Cussglier naziunal Jon Vonmoos avaiva virtüds specialas, nempe quellas da la *buntà e bainvuglientscha, vardaivezza e sincerità* e da la *fideltà*. Seis far e demanar eira adüna guidà da la buntà, ed el eira cuntaint schi giaiva bain a seis vaschins, cumpatriots ed amis, per ils quals el avaiva adüna granda bainvuglientscha. In sia operusità eira el adüna vardaivel e sincer. El eira avert e giaiva la via gualiva. Sur tuot al staiva la fideltà. Fideltà vers sia persvasiun, fideltà vers seis pövel e sia patria in temps quiets e burrascus, fideltà invers seis amis. Sch'el staiva aint per ün ami our da persvasiun schi nu'l laschaiva el in imbarraz eir schi subentraivan obstaculs e difficultats. Que sun virtüds chi han dat al politiker Jon Vonmoos il *buol da nöblezza*, e pelvaira as po dir d'el ch'el ais stat ün hom da *nöblezza da spiert e nöblezza da cour*.

Quaistas qualitats e virtüds han laschè sviluppar a Jon Vonmoos d'ün hom politiker ad ün vair *hom da stadi*, i'l sen sco cha nus il cugnuschain our da l'istorgia da la Grezia classica. Que sun homens da stadi chi as praistan in lur vita dischinteressadamaing, lavurand cun üna mera, nempe quella da güdar ed operar per il bainstar da tuot il pövel. Perque ais stat Jon Vonmoos ün hom bainvis dapertuot e stimà da tuots. El eira ün hom da stadi popular. Las portas al eiran dapertuot avertas. Specialmaing a Berna pudaiva el entrar aint illas chasas da tuot ils cussgliers federals e'ls directers da las grandas administraziuns federalas. Tras quaistas relaziuns amicablas ha el pudü obtgnair grand success per tuot las chosas ch'el defendaiva. Però eir sias portas a Ramosch eiran avertas. Tuot ils cussgliers federals ed otras persunas prominentas chi as rechattaivan in vacanzas in Engiadina o contuorns giaivan sgüramaing a Ramosch per salüdar al stimà e venerà ami Jon Vonmoos. Eu vögl nomnar be ün pèr da quaists, nempe ils cussgliers federals Motta, Musy, Häberlin, Stampfli, Minger, v. Steiger, Kobelt, cussglier da Stadis Schöpfer e. o.

Sco già manzunà ais stat cussglier naziunal Jon Vonmoos insembel cun seis frar Schimun Vonmoos adüna ün grand ami da nossa

lingua e cultura rumantscha. L'an 1938, davo cha'l pövel svizzer arcugnuschet la lingua rumantscha sco quarta lingua naziunala, ha Jon Vonmoos in divers discuors cità ün grand filosof chi ha dit: «La lingua materna ais l'orma d'ün pövel.» Il pövel rumantsch, l'Engiadina e'l chantun Grischun han tuot motiv d'esser grats a Jon Vonmoos per tuot que ch'el ha prestà in sia vita a prô e bön da la patria e dal pövel.

Cussglier naziunal Jon Vonmoos ha gnü la furtüna da gioldair dürant tuot sia vita fich buna sandà. Amo cun passa 80 ans as rechat-taiv' el in bunas cundiziuns da sandà e s'interessaiva per tuot que chi passaiva in sia patria ed aint il muond. El eira arrivà a strusch 83 ans cur ch'el gnit assagli d'üna malatia maligna chi stüdet sia vita al principi da marz 1956. Sias spoglias mortales gnittan surdattas a la terra sül sunteri da Tschanüf. Üna granda comitiva funebra accumpagnet il defunt a l'ultim repos. Dasper als blers amis e cuntschaints d'Engiadina e d'utrò as pudet constatar eir la preschentscha d'üna delegaziun ufficiala dal Pitschen Cussagl, plünavant il president dal Cussagl administrativ da la Viafier retica, rapreschantants da las Ferrovias federalas e dal Secretariat pautil svizzer, scopür da las societats da students Renania ed Utonia.

Cun Jon Vonmoos ais parti our da la vita publica da nos chantun Grischun üna persunalità da granda influenza ed importanza. Seis grands merits per patria e pövel restan incontestabels. Nus avain tuot motiv da mantgnair il trapassà adüna in megl'dra memoria.